

»novi društveni pokreti«: moralni krstaški ratovi, političke grupe za pritisak ili društveni pokreti?

klaus eder

Mišljenje koje »novi društveni pokreti« (NDP) imaju o sebi je da su i »novi« i »društveni pokreti«. Pogledi koji slede u ovom tekstu pokušaj su osporavanja subjektivnog mišljenja koje pokreti imaju o sebi i pokušaj da se ispitaju empirijske i normativne pretpostavke na kojima je ono zasnovano.

Ova analiza ima tri dela. Prvo, želim da razmotrim probleme inherentne tradicionalnim pokušajima u objašnjavanju kolektivne akcije u terminima klasne teorije i da predložim pravo sociološko objašnjenje. Zatim ću pokušati da skiciram fenomenologiju NDP koja će identifikovati socijalno-strukturalnu osnovu i kolektivni identitet grupa mobilisanih u nove društvene pokrete. Otišavši korak dalje, razmotriću normativne probleme koji iskravaju u tumačenju NDP (da li su to »novi« pokreti, da li su to uopšte »pokreti« i da li su ovi pokreti stvarno preteče novih socijalnih formacija) a zatim ću objasniti racionalističke premete koje neminovno leže u osnovi svakog pokušaja tumačenja NDP.

KLASNA POZICIJA, KLASNA SVEST I KOLEKTIVNA AKCIJA

Neki pokušaji tumačenja kolektivne akcije. Teorija kolektivne akcije mora biti smeštena — ukoliko kao obično nije redukovana na psihološko teoretičiranje — u kontekst diskusija o klasnoj teoriji. U ovim raspravama su se razvila dva uzajamno isključiva pristupa: teorija o objektivnoj klasnoj poziciji i teorija o subjektivnoj klasnoj poziciji. Ove dve teorije bazirane su na dva konfliktna modela: modelu socijalno-strukturalnog determinizma i modelu kulturnog determinizma. U prvom slučaju, kolektivna akcija se sagledava kao rezultat objektivne strukture klasne pozicije; u drugom, ona je rezultat subjektivne svesti koju akteri imaju o svojoj klasnoj poziciji. Ovi pristupi se ponovo susreću prilikom analiziranja NDP, mada sa nešto izmenjenom terminologijom (što je u skladu sa promenama društvenih okolnosti). Ideja kolektivne akcije determinisane objektivnom klasnom pozicijom je u osnovi shvatjanje da su oni akteri koji utiču na odluke birokratije privilegovani.¹ A ideja kolektivne akcije determinisane kolektivnim promenama u svesti može se pronaći — uz empirijski zaokret — u teoriji postmaterijalizma.² Ove dve varijante mogu takođe biti kombinovane u okviru dvo-varijantne teorije: onda kada učesnici postanu svesni svoje objektivne pozicije automatski sledi kolektivna akcija. Međutim, kao prvo što želim da istaknem, ovo se ne dešava.

Polažna premla prvog tumačenja (model socijalno-strukturalnog determinizma) je da postoji politička regulativa, te kontrola ekonomskih protivrečnosti i konflikata koja se pomoću nje vrši, a osnova za interpretaciju NDP je država blagostanja.³ Model socijalno-strukturalnog determinizma otvara sledeće probleme: kako je rasporeden teret između različitih grupa; koji donose posledice političke regulacije kolika je ekspanzija državne vlasti u privatnu sfjeru; prekomerni zahtevi državnog aparata da reguliše društveni sistem. Novina, sa evolutivne tačke gledišta, je da posle političkog razrešavanja starog klasnog konflikta, nastaju novi problemi koji takođe moraju biti obuhvati. Društveni konflikti se premeštaju sa ekonomskog na politički nivo.

U ovom teorijskom prilazu stari problem objektivne determinisanosti pripadnika klase pomera se ka institucionalnom nivou; umesto jednog centralnog kolektivnog aktera (proletarijata) možemo identifikovati nekoliko različitih kolektivnih učesnika. Institucionalno obuzdavanje klasnog konflikta izaziva kolektivnu akciju oko pitanja koja su neminovno specifične prirode. Pretpostavka da u modernom društву više nema jednog »centralnog konflikta« već da je on, sasvim suprotno izdelen i parcializovan na specifične probleme, i tome odgovarajuća teorija da je jedan individualni klasni akter takođe transformisan u nekoliko aktera — nosilaca protesta — ne može objektivizirati ovog modela koji se sadrži u premisi: kolektivna akcija je rezultat objektivnog položaja učesnika. Međutim, dok god nam istorijsko iskustvo govori da se često baš oni koji su objektivno bili ugroženi nisu i pobunili, moramo se pozabaviti drugim varijantama: u ovom slučaju, problemima »svestnih«.

Drugi tip tumačenja (teza o novoj, postmaterijalističkoj svesti u društvu) je zasnovan na hipotezi da su nove »postmaterijalističke« vrednosti uzrok kolektivnog protesta. Tako je »subjektivna« dimenzija nosilaca protesta suprotstavljena objektivnoj. Nova »klasna svest« postaje suštinska za nove nosioca protesta.

Međutim, ovo tumačenje ne vodi računa o posledicama koje »nove« vrednosti imaju na reprodukciju objektivnih struktura. Kolektivni akter može, po opštem mišljenju, opravdati svoje akcije izjavljajući da ne želi ništa više osim boljeg sveta. Ovo podrazumeva neuspeh dela učesnika da prepozna sopstvene institucionalne učinečke.

U ovom trenutku potrebno je da se vratimo objektivističkom modelu, koji »iz kulturnih promena vidi institucionalni kontekst repro-

dukcijske kao centralni preduslov kolektivnog protesta. Rezultat delimično liči na medusobnu stabilizaciju dva suprotstavljenia modela protestne akcije, tako da sve što ostane neobjašnjeno jednim modelom, uvek može biti pripisano drugoj varijanti.

Tako su društveni pokreti u prvom slučaju rezultat promene socijalne strukture, a u drugom rezultat kulturnih promena. Analizom institucionalnih kapaciteta za bavljenje problemima, socijalno-strukturalno determinizam sagledava »pitajuću« na koja su NDP manje ili više racionalni odgovor. Kulturni determinizam vidi promene u vrednostima kao tačke u kojima je nastala nova klasna svest, kojoj, potom treba i spoljni podsticaj da bi bila »stavljena u akciju«. Tako su u oba slučaja društveni pokreti socijalnih fenomeni koji se ispoljavaju pod dejstvom spoljnih sila. Samo smo još jednom prošli poznatom stazom objektivizma i subjektivizma koja je karakteristična za stara objašnjenja u terminima klasne teorije.

Socijalna baza kolektivne akcije. Šta se može otkriti izazvane podele na subjektivnu i objektivnu klasnu poziciju, i u pratećih teorija, socijalno-strukturalnog i kulturnog determinizma u tumačenju kolektivnog protesta? Ima li nečega što se krije izazvane objektivne socijalne strukture i subjektivne svesti?

Da bi se društveni sistem reprodukovao, neophodno je da društveni akteri imaju slobodu »improvizacije« u granicama objektivne strukture svoje akcije. Ova mogućnost je istorijski i socijalno determinisana. Bourdie (Bourdieu) opisuje to kao »habitus« (kolektivnu dispoziciju) koji garantuje reprodukciju objektivne i subjektivne strukture.⁴ Ono što je presudno je Bordieova ideja da habitus takođe mora da reprodukuje subjektivne uslove sopstvenog pojavljivanja, da bi omogućio reprodukciju svoje osnovne objektivne strukture.

Problem koji mora da reši tumačenje kolektivne akcije je kolektivno sticanje habitusa. Čovek se ne rada sa habitusom, već ga stiče u interakciji sa drugim pojedincima. Njegovo sticanje može biti regulisano tradicionalnim normama; u tom slučaju tradicionalna životna forma postaje polazna tačka za sticanje habitusa; tek potom, on može postati polazna tačka kolektivne akcije. Medutim, sticanje habitusa može takođe biti rezultat dinamike post-tradicionalnog društvenog poretka; u tom slučaju, sticanje novog habitusa postaje polazna tačka inovativnog kolektivnog protesta. U prvom slučaju habitus je pre svega proizvod grupnih veza koje već postoje, a u drugom, on će nastati tek ako se one razviju (oba načina igraju centralnu ulogu u NDP, posebno u ženskom pokretu). Na osnovu istorijskog istraživanja, Tili (Tilly) iznosi mišljenje da primitivne i reakcionarne forme kolektivne akcije imaju osnovu u tradicionalnim životnim formama (na komunalnoj osnovi), dok su se moderni oblici razvili iz novih formi udruživanja.

Forma kolektivnog sticanja habitusa je centralna varijabila objašnjenja datih u analizi kolektivnog protesta. Ideja objektivne klasne pozicije i subjektivne klasne svesti zato sadrži samo nužne, ali ne i dovoljne preduslove za kolektivnu akciju. Dovoljni uslovi mogu biti otkriveni samo ako se u obzir uzme svet života, koji je istovremeno objektivno strukturiran i predstavlja preduslov za oblikovanje kolektivne svesti. Tako smo doprili do prave sociološke perspektive za tumačenje kolektivnog protesta.

Odnedavno se medu naučnicima umesto o subjektivnoj svesti i objektivnom »bitisanju« govorio o društvenoj samo-kreativnosti ili samoorganizovanosti (»autopoiesis«) kolektivnog protesta.⁵ Ova terminologija takođe cilja na teoriju socijalne strukture kolektivnog protesta. Da bi se uopšte shvatila samo-kreativnost, prvo se mora prepoznati njen kreativni mehanizam. Društveni pokreti kao »sistemi akcije koji stvaraju sami sebe« mogu se objasniti kao »autopoietic« sistemi koji su usvojili komunikativno razrešavanje konflikata kao mehanizam sopstvene samo-organizovanosti.

Tek ova sociološka perspektiva, koja prevazilazi socijalno-strukturalni objektivizam i kulturni subjektivizam, obezbedjuje nam opšti okvir za nastavak rasprave.

FENOMENOLOGIJA NOVIH DRUŠTVENIH POKRETA

Sitnoburžaška osnova novih društvenih pokreta. Sitna buržoazija je onaj sloj koji izražava kolektivni protest novih društvenih pokreta. Novi društveni pokreti su, istorijski govoreci, drugi talas protesta »poštenog čoveka« i »sitnoburžaških radikalnih demokrata« koji su imali značajan i ambivalentan moralni, politički i socijalni uticaj u XIX veku. Fenomenologija NDP mora poći od pretpostavke da su oni deo istorije sitnoburžaškog protesta koji je od početka pratilo modernizaciju društva.

1. C. Offe, »New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics«, *Social Research*, 1985, Vol 52, No. 4

2. Ingelhart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics* (Princeton: Princeton University Press, 1977)

3. Offe, »New Social Movements«

4. P. Bourdieu, *La distinction: Critique sociale du jugement* (Paris: Editions du Minuit, 1979), pp. 189 ff.

5. Sitnoburžaška osnova novih društvenih pokreta. Sitna buržoazija je onaj sloj koji izražava kolektivni protest novih društvenih pokreta. Novi društveni pokreti su, istorijski govoreci, drugi talas protesta »poštenog čoveka« i »sitnoburžaških radikalnih demokrata« koji su imali značajan i ambivalentan moralni, politički i socijalni uticaj u XIX veku. Fenomenologija NDP mora poći od pretpostavke da su oni deo istorije sitnoburžaškog protesta koji je od početka pratilo modernizaciju društva.

Ovaj tip kolektivnog protesta je utemeljen u objektivnoj strukturi karakterističnoj za sitnu buržoaziju. Ona nije viša klasa — ni viša klasa u sferi kulture koja reprezentuje »visoko« društvo niti ekonomski viša klasa. Ona je objektivno odstranjena sa vrha, zato što nema moć da promoviše svoje potrebe kao socijalno prihvatljive i legitimne. U razvoju buržoaske klase, sitna buržoazija je onaj njen deo koji nikad nije uspeo da postane stvarno buržujski. Na drugoj strani, zahvaljujući kontroli nad sredstvima za proizvodnju i svojim poslovima koje garantuje država, ona nije postala ni deo proletarijata. Naprotiv, sitna buržoazija nije palila na dno jer je osudjivala instrumentalizam nižih klasa i uspostavila svoje sopstvene interese kao prave interese. Sitna buržoazija nikad nije stvarala istoriju — ni kao plemstvo, ni kao kmetovi. Naprotiv, njena sudbina zavisi od konflikta između gospodara i služe.

Sa uzdizanjem srednje klase, koji je u vezi sa razvojem socijalnih službi društva, sitna buržoazija je stekla nov značaj. Drugačiji raspored socijalnih grupa, nastao kao posledica ovakvog razvoja, proizveo je novu srednju klasu sa specifičnim unutarnjim razlikama:⁶

1. Izvršna sitna buržoazija: ova grupa obuhvata niže i srednje slojeve »belih okovratnika« čije su funkcije samo izvršne; ona uključuje one koji su postigli »bolje« pozicije u statusnom sistemu zahvaljujući akademskim i profesionalnim titulama; ipak, dok imaju samo akademske i profesionalne titule (odnosno kulturnu moć) a ne i sredstva za proizvodnju osećaju se obaveznim da se makar simbolički utemelje izvan nižih klasa.

2. Sitna buržoazija koja propada: sastoji se od onih koji su direktno pogodeni preraspadom slojeva i deklasifikacijom: periferno osoblje u uslužnom sektoru, stare zanatlije, drugim rečima stara sitna buržoazija direktno pogodena strukturalnim promenama u proizvodnji.

3. Nova sitna buržoazija: čine je administratori novih klijenata države blagostanja, oni koji obezbeđuju funkcionisanje službi »društvene popravke« (socijalni radnici, psiholozi, nastavnici, itd). Ova grupa obuhvata one koji ne govore kao pripadnici klase već u ime klase. To su ljudi čiji je zadatak da se brinu o siromašnima ali im ne pripadaju.

Ono što je zajedničko svim ovim grupama je njihov specifičan položaj u društvenoj strukturi. Ove grupe su prisiljene na individualizaciju za razliku od grupa koje pripadaju nižoj i višoj klasi.⁷ Zbog logike socijalno-strukturalne situacije u kojoj se nalaze, srednje klase nemaju nikakvu mogućnost za kolektivnu odbranu od tržišta (i birokratije): socijalno-strukturalna pozicija nove srednje klase stvara od svojih članova savršene potrošače, koji moraju da se bore za svoj status na raznim tržištima. Individualizaciju je sitnom buržužu nametnuto njegov socijalni položaj. »Osloboden« potrošač i raznovrsnost njegovih potreba (»možeš pokazati da si drugačiji od ostalih samo kroz svoj ukus«) određuju položaj sitnog buržuža u socijalno-statusnom sistemu. Ovo omogućava sitnom buržužu da bude odvojen od relativno stabilnih potreba onih koji su potičeni ograničenjima svakodnevnog života.

Istovremeno, omogućava mu da bude okrenut prema onima za koje veza između njihovih potreba i »dobrog« ukusa jeste najprirodnija stvar na svetu.

Svest sitne buržoazije odgovara objektivnoj poziciji ove klase. Ta vest bi mogla biti protumačena kao mešavina buržoaskog univerzalizma i plebejskog partikularizma. Razapet između ova dva pravca, sitni buržuž traži norme i vrednosti koje se teško mogu opravdati unutar modela univerzalističkog rasudavanja a koje, u isto vreme, nisu samo rezultat prinude svakodnevnog života. Takozvane »postmaterialističke« vrednosti u tom pogledu potpuno odgovaraju zahtevima: nisu materijalističke, a istovremeno su konkurenčne normama i vrednostima buržoaske visoke kulture. One nisu deo moralne ekonomije nižih klasa. U isto vreme, te vrednosti su odvojene od tradicionalnog buržoaskog etičkog principa »odbijanjem da učestvuju u racionalnom diskursu sporazumevanja«. One izgledaju manje pogodne za teoretičanje. Ove vrednosti nemaju (suprotno od pitanja raspodele, na primer) bilo kakav kriterijum koji bi bio podjednako obavezan za svakog. Niko ne može biti prisiljen na sreću.

Istorische analogije sa ovom sitno-buržoaskom kolektivnom svešću mogu se naći u (sitno) buržoaskim komunalnim pokretima u XIX veku. Zatim, kolektivna vest sitne buržoazije sadrži elemente koji su u prvoj polovini dvadesetog veka stvorili neo-romantizam (isticanje nacionalističkih tradicija, otpor intelektualizmu i progressivnim optimizmima) i neodarvinizam (teorije o rasnoj čistoti, metafizika nacionalnog spasa). Moralne sitne buržoazije nastavlja ovu tradiciju: povratak neposrednom iskuštu, antropomorfnoj prirodi i starom snu o večnom miru, oslobođenju kroz grupu i u grupi, to su opšta mesta koja, na kojima se po novo formuliše staro, sitno-buržoasko mišljenje.

Ova kolektivna vest diferencira se potom duž linija socijalno-strukturalne podele unutar sitne buržoazije. Kolektivnu vest sitne buržoazije definiše⁸ izvršna sitna buržoazija, kojoj su oblici svesti sitne buržoazije koja propada isto tokom pravoverni koliko su joj oblici svesti nove sitne buržoazije jeretični. Ove varijante svesti sitne buržoazije karakterišu, kao što sledi, u zavisnosti od socijalno-strukturalnog položaja sitno-buržoaskog moralista:

- vera u intimu, mir i ekologiju (nove moralne ciljeve);
- pravovernost klasičnih ideaala porodice, bezbednosti i ekonomskog rasta;
- jeretičnost ideaala nove osećajnosti, večnog mira i harmonije čoveka i prirode.

Paradigma o svetu života, koja je karakteristična za izvršnu sitnu buržoaziju, na jednoj strani je redefinisana defanzivno kao odbrambena paradigma »svet života« (ono što je po-

sebno interesantno je da propadajuća sitna buržoazija duguje svojoj svest jeziku »pozajmljenom« od izvršne sitne buržoazije); na drugoj strani, paradigma svet života je redefinisana od strane nove sitne buržoazije kao ofanzivna paradigma »sveta života«, kao »nova« moralnost. Ofanzivna paradigma o svetu života specifičuje i redefiniše individualistički etos stare sitne buržoazije. Sreća postaje novi ključ za svest sitne buržoazije.

Habitus novih društvenih pokreta je određen time što su oni situirani između više i niže klase. Životni prostor sitne buržuža kao nosioca protesta objektivno je uslovljen odbranom individualizacije koja mu je nametnuta statusnim sistemom. U ovom odbrani, oživjava dilema sitnog buržuža: on brani »svet života« koji je istovremeno tradicionalan i moderan; sebe identificuje istovremeno i sa vladarima i sa potčinjenima, sitni buržuž se ogleda na stari svet zanatlija, isto kao i na svet seljaka; on pribegava oblicima solidarnosti (idealizovane) radničke klase isto tako kao i oblicima komunikativnog udruživanja (idealizovane) buržoaske klase.

Napetost između univerzalizma i partikularizma, koja je uslovljena opisanom objektivnom pozicijom, može biti razrešena samo usmeravanjem ka svetu životu koji je nešto manje od moralnog diskursa, a nešto više od morala ekonomije: ovaj svet života je životna forma nastala kao rezultat objektivne individualizacije koja je upućena na individualističko shvatanje sreće.

Ovakav životni prostor sitne buržoazije manifestuje saglasnost između njene objektivne i subjektivne strukture.

Dilema sitno-buržoaskog habitusa leži u nesposobnosti sitne buržoazije da se identificuje bilo sa svojom objektivnom pozicijom, bilo sa kolektivnim identitetom (više) buržoazije; ona nije sposobna ni da se poistoveti sa objektivnim položajem ili kolektivnim identitetom proletarijata. Protest sitne buržoazije zarođen je u ograničenjima ove dileme. Ovo se može uočiti kroz idealne tipove sitno-buržoaskog protesta, koji će biti opisani u narednom delu.

Oblici sitno-buržoaskog radikalizma. Prva forma novog protesta sitne buržoazije zasniva se na centralnoj poziciji koju sitna buržoazija daje moralnim pitanjima. Moralnost postaje predmet kolektivnog protesta. Njena moralizacija sveta usmerena je na ispunjavanje postuliranog moralnog standarda. Razlika između moralnog ideaala i društvene realnosti postaje motivacioni pokretač kolektivnog protesta. Ovo se može okarakterisati kao moralni krštaški rat. Moralne bitke ove vrste vode ka obnovi kolektivne moralne svesti; na mestu etike stare buržoazije (u njenoj višoj buržoaskoj kao i proleterskoj varijanti) uzdiže se novi moralizam. Motivi koji leže u korenju moralnog protesta odražavaju unutrašnju strukturalnu podelu sitne buržoazije. Mogu se identifikovati tri varijante ovakvog moralizma: 1) individualistički optimizam, 2) puritanski moralizam, koji je primarno antifeministički i antipornografski i 3) etičke doktrine spaša.

Oblici kolektivne akcije ili protesta tipični za ovo polje simboličkih (moralnih) bitaka su primarno ritualni. Kolektivni moralni protest sledi logiku ritualnog izokretanja zvanične stvarnosti. Protestna akcija je samo suprotnost institucionalnoj akciji: nije centralizovana već decentralizovana, nije legalna već legitimna, nije formalna već neformalna, ne uključuje strategijsko već ekspresivno delovanje. Protestna akcija je nastavak stare logike kolektivnog protesta, logike moralnog ogroženja. U tradicionalnim društвима ova akcija rođena je u okviru mesijanskih pokreta; karnevalski običaji su poslednji ostaci ove tradicije. U modernim društвимa, ovaj protest je postao svetovan i institucionalizovan je u formi različitih, manje ili više stabilnih kontraktura.

Empirijski primeri ovog tipa su:

— Mirovni pokret: on se izričito drži ritualnih formi izražavanja koje mogu biti interpretirane kao suprotnost zvaničnoj reprezentaciji društva (demonstracije sedenjem, kao simbolička suprotnost parlamentarnih sedница; »okupacija« kao suprotnost politiziranja).

— Ženski pokret: svet žena je u suprotnosti sa svetom muškaraca; tako se »feminat« (isključivo žensko vodstvo) parlamentarne grupe Zelenih, na primer može shvatiti kao suprotnost zvaničnom modelu organizacije političkih partija.

Dруги oblici novog sitno-buržoaskog protesta proističu iz problema povezanih sa krizom države blagostanja, sa razočarenjem u partijskom sistemu i sa birokratizacijom. To je polazna tačka novog tipa kolektivnog protesta, i novog tipa političkih grupa za pritisak. On je baziran na političkim pitanjima koja se ne tretiraju u okviru dominantne političke kulture; u tom smislu, ovaj kolektivni protest usmeren je protiv selektivnosti političkih institucija.

Ovaj oblik protesta karakterišu sledeći elementi: predmet diskusije postaju ranije ignorisani problemi; potrebno znanje o predmetu rasprave obezbeđuju eksperti; to znanje je u centru pažnje javnosti zahvaljujući adekvatnom delovanju službi za odnose s javnošću.⁹) On omogućava i rast adaptivnosti institucionalnom aranžmanu u tom smislu što se unutar političkih sistema obrade informacija.

Unutrašnja struktura sitne buržoazije je jasno izražena kroz ovaj tip protesta: ona je transformisana u mešavino realista, konzervativaca i fundamentalista tipičnu za »zelenu politiku«. To se posebno reflektuje u načinu tretiranja ekoloških problema, koji oscilira između rustikalnog romantizma, politike alternativnih izvora energije i drugačijeg shvatanja rasta.

Zivotni prostor sitne buržoazije politički je mobilisan kroz: gradanske akcione grupe, alternativne parlamentarne debate i učešće u političkom sistemu kroz »alternativnu« interpretaciju pravila igre. Ovaj sitno-buržoaski radikalizam je artikulisani u formi »alternativnog« javnog mnenja, koje je sposobno da se utemelji odvojeno od masovnog javnog mnenja, kao dela kulture nižih klasa. Istovremeno, »alternativna« javnost želi da se

5. K. P. Japp, -Selbstzeugung oder Fremdeverschulden: Thesen zum Rationalismus in den Theorien sozialer Bewegungen, Soziale Welt 35 (1984), 313-329.

6. Cf. Bourdieu, La distinction, pp. 398 ff.

7. U. Beck -Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entzehrung neuer sozialer Formationsen-, in R. Kreckel, ed., Soziale Ungleichheiten (Göttingen: Schwartz, 1983).

8. Cf. Bourdieu, La distinction

9. Vidi raspravu o nuklearnoj energiji u H. Kitschelt, Der ökologische Diskurs: Eine Analyse der Gesellschaftskonzeptionen in der Energiedebatte (Frankfurt: Campus, 1984)

DRUŠTVENI POKRETI

takmiči sa elitističkom javnošću za dominaciju nad političkom kulturom.

Ekološki pokret je najbolji praktičan primer ovog tipa pokreta. On obuhvata razne forme političkog protesta i od njih stvara novi tip grupa za pritisak u okviru političkog sistema.

Treći oblik novog sitno-buržoaskog protesta rezultat je problema povezanih sa krizom unutar industrijskog društva i njegove »proizvodno-orientisane« logike. Predmet debate postaju oni oblici društvene proizvodnje koji bi bili više orijentisani ka svetu života i alternativa plaćenom radu. Ova pitanja takođe postaju predmet kolektivnog protesta.

Ovakav kolektivni protest nije više usredsreden samo na ono što je bilo ignorisano ili zabranjeno, već i na novi »kulturni model« organizacije društvenih odnosa. To nije više pitanje pravde ili sreće (što je tipično za moralne krstaške ratove), već pitanje drugačijeg oblika proizvodnje pravde i sreće. Po opštem priznaju, ovi kulturni modeli ostaju zavisni od objektivnog položaja sitne buržoazije: oni variraju od ideje (postindustrijskog) društva usluga oslobođenog problema oskudice, preko ideja o društvu malih biznismena, do ideje o ekspresivnim formama društvenih odnosa. U ovom slučaju možemo govoriti o sitno-buržoaskom društvenom pokretu.

Pitanje transformacije habitusa u protest ne može se svesti na analizu mobilizirajućih uslova. Relevantno tumačenje mora da identifikuje i pravila transformacije i logiku mobilizacije sitne buržoazije. Ipak, ono ne može biti odvojeno od pretpostavki o racionalnosti protestne akcije. Jedan od načina da se ovi problemi reše je definisanje. Tako Turen (Touraine), na primer, smatra da je oblik protesta koji je klasifikovan kao društveni pokret racionalan po sebi.¹⁰⁾ Ovakav argument je naturalistička zabluda. Isto se može reći i za ideju da je sve što je novo, samo po sebi porast racionalnosti. Tako se pojavljuje problem: kako ustanoviti kriterijume racionalnosti koji omogućavaju teorijsko shvatjanje normativnih implikacija fenomenologije protesta NDP. U tom cilju, ja ću prvo razmotriti teorije kolektivnog ponašanja ili akcije koje specifičnu formu kolektivnog protesta tumače ili kao reakciju na rdavo funkcioniranje društvenog sistema, ili, kao pokušaj maksimalizacije mogućih izvora moći u interesu samih aktera. Prema mojim hipotezama, ova pristupa su neadekvatna. Zbot toga ću pribeci sugestiji da kolektivni protest može biti protumačen kao kolektivni proces učenja. Sistematskom rekonstrukcijom ovih pristupa objasnjuju razlike »racionalnosti« kolektivne protestne akcije u okviru NDP.

Na ovom nivou mogu se uočiti sličnosti sa radničkim poketom XIX veka. U prvoj instanci, analogija je omogućena činjenicom da je u jednom delu srednje klase proces degradacije toliko uzeo maha da je statutarni položaj ovih grupa bliži proletarijatu: da bi preživele, one nemaju da prodaju ništa osim sopstvenog rada istovremeno moraju da nude tu robu na slobodnom tržištu radne snage, ili čak van njega kada su plaćeni ispod cene. Na drugoj strani, radnički pokret je opterećen utopijskim modelom drugačijih formi društvenih odnosa (buržoaski intelektualci koji su misili »u ime« radničke klase bili su posebno skloni favoziranju ovih ciljeva) kao i modelom socijalizma lišenog troškova industrijalizacije.

Oblici akcije tipični za tretiranje ovih pitanja različiti su od formi akcije prilagođenih političkim rezultatima u onoj meri u kojoj svesno ispunjavaju svoju inovativnu društvenu ulogu: oblici akcije kao što su samo-pomoć ili saradnja (tj. novi oblici solidarnosti) karakterišu ovakav prilaz društvenoj stvarnosti. Ključna reč »asocijacija«, koju je radnički pokret usvojio na svoj način, ozivljena je i reintepretirana: kao asocijaciju koju regulišu komunikativni i afektivni odnos.

Praktične ilustracije ovog tipa sitno-buržoaskog protesta su »alternativni« pokreti i pokreti za samopomoć. Alternativci smatraju da su sposobni da žive izdvojeno od ostatka društva (utopija u kojoj je nova sitna buržoazija našla utocište). Samo-pomoć ostaje deviza propadajuće sitne buržoazije. Izvršna sitna buržoazija ima ambivalentan pogled na ova dva oblika protesta.

Novi društveni pokreti manifestuju oblik protesta srednje klase koji oscilira od moralnog krstaškog rata, preko političkih grupa za pritisak, do društvenog pokreta. Kada iznosimo ove činjenice, treba da rešimo sledeći problem: koja logika leži u osnovi transformacije habitusa u protest, i koji su to specifični mobilizirajući uslovi koji determinišu oblik protesta?

KA TUMAČENJU KOLEKTIVNOG PROTESTA U NOVIM DRUŠTVENIM POKRETIMA

Tri logike kolektivne protestne akcije. Na pitanje o racionalnosti kolektivne protestne akcije pružana su dva različita odgovora. Sve dok su argumenti bazirani na pretpostavci da je kolektivni protest rezultat subjektivnog nezadovoljstva, problem racionalnosti kolektivnog protesta se ne pojavljuje. Jer, kolektivni protest tada se zasniva na pojavi manje ili više racionalnog odgovora na društvene probleme (klasične teorije od Lebona do Smelsera zasnovane su na ovoj pretpostavci). »Najviše« forme kolektivnog protesta su, po Smelserovoj teoriji kolektivnog ponašanja, »vrednosno-orientisani« pokreti — a to su pokreti koji za predmet rasprave uzimaju najvažniju moralnu pitanja.

»Najviši« oblik kolektivnog protesta već je ranije opisan kao moralni krstaški rat. Moralni krstaški rat uperen je protiv kulturnog imperializma (bilo zamislenog ili stvarnog) i borbu vodi kroz moralnu mobilizaciju, pribegavajući drugačijoj, i zbog toga — pretpostavlja se — boljoj moralnosti. Ovaj protest je racionalan ukoliko je predmet protesta razlika između teorije i stvarnosti. Protest postaje iracionalan onda kada (kao što se vidi, na primer, u Moralnoj večini ili drugim religioznim pokretima) ideal kroz koji se ocenjuje stvarnost postane moralnost samog pokreta, koja je, kako se pretpostavlja i tvrdi — prava.

Ove teorije kolektivnog protesta, koje su u konačnoj analizi iracionalne, osporene su nedavnim shvatanjima koja su kolektivni protest proglašile za »racionalno ponašanje«.¹¹⁾ Ove racionalističke interpretacije bazirane su na »teorijama racionalnih aktera« koje su kompletnarne sa teorijom organizacije (koja naglašava pitanja unutrašnjih i

DRUŠTVENI POKRETI

spoljašnjih izvora mobilizacije) ili sa sistemskom teorijom (koja protest sagledava kao politički resurs u konfliktu sa političkim autoritetima) pri čemu resurs zavisi od strukture političkog sistema.

Ove racionalističke teorije su nedavno doživele veliku popularnost (ovo je verovatno povezano sa sve većim značajem protestne akcije za politički proces, kao i sa eufemističkim shvatanjem protestne akcije kao nekonvencionalnog političkog i demokratskog ponašanja).

One vode ka »više političkoj« interpretaciji kolektivne protestne akcije,¹² i posebno služe kao korektiv za racionalistička objašnjenja kolektivnog protesta.

Na ovaj način više ne postoji razlika između logike kolektivnog protesta i logike političkih frakcija. Jedina razlika je da oni imaju na raspolaganju različite resurse koje mogu upotrebiti u borbi za politički uticaj i političku moć. Iz ovog razloga oni su samo specijalne forme grupe za pritisak.

Po opštem priznanju, pretpostavka o racionalnosti je vrlo ograničavajuća. Ona redukuje racionalnost učesnika protesta na racionalnost interesnih grupa, na sposobnost maksimiziranja (ili u najmanju ruku garantovanja) strategiskog ostvarenja interesa u okviru postojećih mogućnosti. Tako su »racionalni motivi« koji su izvorno društvene prirode — na primer, ustanavljanje dobrog i pravednog društva (što razumljivo može protivreći interesima učesnika) — isključeni. Ideja o racionalnim ciljevima ne podleže pretpostavci o racionalnosti koja je ograničena samo na mobilizaciju resursa radi ostvarenja datih ciljeva.

Druga kritika racionalističkih teorija odnosi se na njihove premise o individualnosti. Kolektivna akcija rezultira iz »objektivne« (ili spoljašnje) koordinacije individualnih odluka. Postojeća struktura mogućnosti određuje uslove za kooperaciju. Ove teorije tako imaju pred očima izolovane, društvene nepovezane pojedince. Međutim, što su akteri sve »više društveni«, sve teže ih može objasnitи teorija koja pretpostavlja tako izolovane, nedruštvene pojedince. Zbog toga je neophodno posegnuti za neindividualističkim teorijama racionalnosti.

Treći — i presudan — prigovor racionalističkim teorijama odnosi se na sistematsku samooobmanu koja je ugradena u logiku takvog protestnog ponašanja. Cilj političkih grupa za pritisak — za razliku od moralnih krstaških ratova — nije da moraliziraju društvo već da se izbore za praktične uslove za ostvarenje svojih moralnih ciljeva. Racionalnost grupa za pritisak leži u odvajaju morala od stvarnosti; one se bave empirijskom stvarnošću strategijski a moralnost redukuju na ciljeve koje žele da postignu. Ali, u strategijskoj upotrebi sredstava leži centralni element iracionalnosti. Jer, ona zbog dugoročnih razloga vodi ka sistematskom isključenju praktičnih informacija koje bi mogle dovesti do promene moralne tačke gledišta. Empirijska realnost normativnih zahteva je izmanipulisana — pa se tako protestna akcija ne razlikuje od institucionalne akcije, koja je po definiciji usmerena na održanje normativne strukture na kojoj opstoji.

Podan pristup u tumačenju kolektivnog protesta koji prevazilazi ove tri slabosti može se naći u interpretaciji kolektivnog protesta kao kolektivnog procesa učenja. Kolektivni procesi učenja bave se specifičnim interesima, ali i moralnim obzirima. Čim moralna pitanja dodu u centar pažnje, ljudi moraju da međusobno razgovaraju da bi bili sposobni da saraduju. Racionalnost kolektivnog učenja nalazi se u činjenici da, u principu, sva pitanja mogu postati predmet argumentovanja debate. Ovo je karakteristika društvenih pokreta za razliku od moralnih krstaških ratova ili grupa za pritisak.

Već postoji tradicija u interpretiranju kolektivnog protesta kao kolektivnog procesa učenja. Ideja o društvenom pokretu kao kolektivnom procesu učenja je prisutna naročito medu teoretičarima istorije radničkog pokreta,¹³ mada teoretske implikacije ovog koncepta još nisu razjašnjene. Miler je napravio pokušaj da sistematski objasni, uslove i pravila kolektivnog procesa učenja.¹⁴ U svom teoretskom okviru, Miler polazi od sociološke pretpostavke da su preduslovi za kolektivnu akciju zasnovani na sposobnosti društvenih aktora da učestvuju u argumenovanju debati. Ovo je istovremeno polazna tačka autogenetskog razvijanja te sposobnosti, kao i polazna tačka za gradenje i rekonstrukciju društvene stvarnosti.

Sa ove tačke gledišta problem racionalnosti i iracionalnosti kolektivnog protesta je premešten sa plana pojedinca na odnose medu njima, na oblik društvenosti. Ovo bismo mogli nazvati teorijom socijalnog utemeljenja racionalnosti ili iracionalnosti kolektivnog protesta. Ona nam dozvoljava da preformulišemo pitanje racionalnosti kolektivnog protesta. Kolektivni protest je »racionalan« u onoj meri u kojoj mu društvenost koju mu je implicitna omogućava kolektivne procese učenja; u onoj meri u kojoj mu društvenost onemogućava procese učenja, kolektivni protest je »iracionalan«.

Imajući na umu (ranije pomenutu) razliku između »kommunalne osnove« kolektivnog protesta i »asocijativne osnove« kolektivnog protesta, mogu se učiti dva oblika društvenosti od kojih svaki rezultira u specifičnom obliku protestne akcije:

- postojeći socijalni kontakt određuje oblik društvenosti; kolektivni protest sastoji se u jednostavnoj odbrani ovakvog društvenog sveta; prema tome tu ne postoje procese učenja.
- društveni svet koji se gradi komunikativnim razrešavanjem konfliktaka određuje oblik društvenosti; dakle, nastaju neophodni preduslovi za kolektivne procese učenja.

Prvi tip društvenosti vodi ka iracionalnim društvenim pokretima: oni su protiv novih rešenja u samo-organizovanoj kolektivnoj akciji. Iracionalnost ovog tipa sastoji se u pribegavanju tradicionalnim oblicima društvenih odnosa i u odbijanju mogućnosti komunikativnog razrešavanja konfliktaka.

Druži tip društvenosti vodi ka racionalnim društvenim pokretima: društveni uslovi su dati što podstiče one koje obuhvataju da uče. Racionalnost pokreta nalazi se u tome što je pokret oblik prakse udrživanja koja je zasnovana na komunikativnim društvenim odnosima.

ASPEKTI DRUŠTVE ANALIZE KOLEKTIVNOG PROTESTA U NOVIM DRUŠTVENIM POKRETIMA

Dug je put od analize sastava kolektivnog protesta do društvene analize kolektivnog protesta. Da li racionalnost ili iracionalnost u NDP obezbeđuje njihov nivo »društvenog pokreta« ili ostajanje na stupnju »moralnih krstaških ratova«, to je polazna tačka u istinskoj društvenoj analizi kolektivnog protesta, koja će biti izložena u nekoliko hipoteza. Sa njima je povezan i pokušaj transformacije descriptivne fenomenologije NDP u socijalnu analizu.

Kolektivni protest sitne buržoazije u vidu NDP izražen je — kao što je ranije opisano — na tri načina:

1. Kao simbolički krstaški rat za priznavanje njihove sopstvene kulture kao legitimne kulture, a protiv dominantne moralnosti;

2. Kao političke grupe za pritisak koje se bore protiv eufemističkog tretiranja društvenih problema ili potpunog neobaziranja na njih; i prema tome, protiv svog sopstvenog poniranja u sistem statusa;

3. Kao društveni pokret koji se bori za radikalnu demokratizaciju svih društvenih odnosa (ne samo društvenih odnosa proizvodnje!).

Moralni krstaški rat je forma kojom je sitna buržoazija najviše skloni. Sitno-buržoaski radikalizam je pre svega moralne prirode. Ona je predodredila svojom društvenom situacijom da bude moralista koji protestuje. Njeni istorijski, kao i savremenim pokreti upućuju na, ovakvu interpretaciju (mirovni pokret kao oživljeni pokret). Referentna tačka ovog protesta je ustanovljenje seta moralnih principa koji su postali osnova modernosti. Moralni krstaški ratovi su kolektivna reakcija na kulturnu modernizaciju koja je proširila jaz između moralnosti i sveta života. Univerzalne moralne pojmove, kao što su mir, pravda ili dobar život, nije moguće ostvariti u svetu u kom živimo, u neposrednoj realnosti. Strah i savladavanje straha u oblicima kolektivnog protesta su reakcija na kulturnu modernizaciju. U ovoj situaciji sitna buržoazija ima ulogu koja se ponavlja kroz istoriju: igra ulogu čuvara moralnih vrlina, ulogu koju je naučila od rođenja.¹⁵

Političke grupa za pritisak na drugoj strani, predstavljaju izazov za sitnu buržoaziju. Ona ne voli da bude grupa za pritisak, ali i potpred tega teži da sopstvene interese organizuje u tom obliku. Poslovna pogodna ilustracija za ovo je njen odnos prema pravu. Iako pravo koristi kao sredstvo da progura svoje interese, sitna buržoazija istovremeno odbija da se sa njim identificuje kao sa izrazom institucionalizovanog nasilja. Rasprava o gradanskoj neposlušnosti ukazuje na jedan smer:¹⁶ legalno osporavanje planiranih odluka i prateće juridifikacije interesnih konfliktaka ukazuje na drugi pravac. Kolektivni protest koji je institucionalno organizovan sledi imperativ legitimitetu u istoj mjeri kao i imperativ legaliteta.

Društveni pokret je oblik koji je od svih najmanje blizak sitnoj buržoaziji. Deo sitno-buržoaskog habitusa nije razmišljanje o svojoj sopstvenoj socijalno-strukturalnoj poziciji i o sopstvenoj svesti, ni razmišljanje o praktičnim i normativnim uslovima sopstvene egzistencije. Kulturni model društvenog razvoja koji je sitnoj buržoaziji nametnut, zbog njenog socijalnog položaja je individualistički deformisan. Kolektivno, podijeljen svet je uvek za sitnog buržuza nešto spoljašnje, nešto što mu je nametnuto (uostalom, baš je sitni buržuj onaj koji je oduševljen tržištem, prvo tržištem rada, a danas tržištem obrazovnih i profesionalnih titula, a zatim on je taj koji je zぶnen društvenim posledicama koje ova tržišta proizvode). Čak i danas, sitni buržuj ne uspeva da prepozna društvene uslove sopstvenog kulturnog modela: element samo-eksploatacije ugraviran u nove oblike solidarnosti je dobar pokazatelj kako je stvarnost sistematski isključena iz sitnoburžoaskog projekta sveta života usmerenog ka društvenoj proizvodnji, raspodeli i potrošnji. Ova loša procena sitnog buržuza ostaje regresivna u momentu kada je pogoden nezaposlenošću i propadanjem, a u isto vreme je prisiljen svojim habitusom da loše proceni društvene uslove, koji do toga dovode. Sitni buržuj tada traži novo društvo u prošlosti: u mitskoj i mističnoj prošlosti, čije bi ustanovljenje zaustavilo preteće propadanje. Društveni pokret degeneriše se u puki kontra-pokret koji je sposoban da proizvede jedino fiktivno zajedništvo. Tu nastaje sličnost sa društvenim uslovima koji više ne omogućavaju bilo kakve kolektivne procese učenja.

»Racionalni« društveni pokret u NDP može biti pronaden — ako uopšte može — samo u nišama, čak u praznim marama unutar praznina. U komunama i »alternativnim« oblicima rada, koji obnavljaju staru tradiciju komuna, očuvan je radikalni demokratski projekt sitne buržoazije. Ovi projekti sadrže uslove neophodne za kolektivne procese učenja koji predviđaju izvorno nove forme društvenih odnosa oslobođene moralizma i vlasti.

dakle, oblici protesta jedinstveni za NDP pokazuju da socijalna pozicija sitne buržoazije otvara mogućnost za nastanak radikalno demokratskog pokreta isto kao što otvara i mogućnost za bidermajer moralizam. Na ovaj način istorija se ponavlja: odvija se mobilizacija sitne buržoazije, mobilizacija koja je pomera nadaz-napred, između straha i utopije. Izlaz je venovatno i danas isto toliko nesiguran kao što je bio u prošlosti.

10. A. Touraine, *La voix et le regard* (Paris: Seuil, 1978).

11. Pregled ovih teorija može se pronaći u S. Tarrow, *Social Movements, Resource Mobilization and Reform During Cycles of Protest: A Bibliographic and Critical Essay* (Ithaca: Western Societies Program, Cornell University, 1982).

12. C. Tilly, *From Mobilization to Revolution* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1978).

13. M. Vester, *Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess* (Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt, 1970); Shlomo Naaman, *Zur Entstehung der deutschen Arbeiterbewegung* (Hannover: SOAK, 1978).

14. M. Miller, *Kollektive Lernprozesse und Moral* (Frankfurt: Suhrkamp, 1986).

15. W. Martens, *Die Botschaft der Tugend* (Stuttgart: Metzler, 1968).

16. G. Frankenberg, *Ziviler Ungehorsam und Rechtsstaatliche Demokratie*, *Juristenzeitung* 39 (1984): 266-275.

Klaus Eder, «The 'New Social Movements': Moral Crusades, Political Pressure Groups, or Social Movements?» *Social Research*, 1985, Vol. 52, no. 4.

Sa engleskog: Anka Mihajlović